

ЗМІСТ

Передмова	5
Розділ 1. Методологічні основи формування еколого-валеологічної культури майбутнього вчителя	14
1.1. Природничо-наукові уявлення про взаємозалежність людини і навколишнього середовища як основа збереження її здоров'я в сучасних екологічних умовах	14
1.2. Історико-філософські та історико-педагогічні джерела еколого-валеологічної культури	36
1.3. Методологічні засади формування еколого-валеологічної культури майбутнього вчителя	82
<i>Висновки до розділу 1</i>	117
Розділ 2. Еколого-валеологічна культура як невід'ємний компонент загальної та професійно-педагогічної культури вчителя	120
2.1. Сучасні уявлення про загальнолюдську культуру	120
2.2. Професійно-педагогічна культура майбутнього вчителя	129
2.3. Сутність, функції та структура еколого-валеологічної культури майбутнього вчителя	136
2.4. Функції і структурні компоненти еколого-валеологічної культури майбутнього вчителя	152
<i>Висновки до розділу 2</i>	191
Розділ 3. Формування еколого-валеологічної культури майбутнього вчителя як педагогічний процес	195
3.1. Модель науково-методичної системи забезпечення формування еколого-валеологічної культури майбутнього вчителя	199
3.2. Засоби формування еколого-валеологічної культури майбутнього вчителя	205
3.3. Педагогічні умови формування еколого-валеологічної культури майбутнього вчителя	232
3.4. Критерії, показники та рівні сформованості еколого-валеологічної культури майбутнього вчителя	245
<i>Висновки до розділу 3</i>	254

Розділ 4. Технологія формування еколого-валеологічної культури майбутнього вчителя	258
4.1. Поняття про педагогічну технологію	258
4.2. Етапи технології формування еколого-валеологічної культури майбутнього вчителя	266
4.2.1. Підготовчий етап формування еколого-валеологічної культури	267
4.2.2. Стимулювально-пізнавальний етап	283
4.2.3. Змістово-практичний етап	295
4.2.4. Аналітико-результативний етап	315
Висновки до розділу 4	322
Загальні висновки	325
Список використаних джерел	328

ПЕРЕДМОВА

Розвиток людини в збалансованій взаємодії з екологічною та соціальною системами – одна з підвалин розвитку будь-якого етносу тієї чи іншої держави. Сучасна екологічна криза, яка виникла через екологічно деструктивну господарську діяльність людини, призвела до порушення цілісності біосфери, погіршення здоров'я людини й становить загрозу існуванню її як біологічного виду.

Здоров'я людини можна назвати одним з основних екологічних критеріїв якості навколишнього середовища. Це не просто еквівалент сучасного стану середовища, а показник, який відображає вплив факторів цього середовища, що мав місце в минулому. Тривалий час вважалося, що на здоров'я населення в першу чергу впливає спосіб життя (50–53%), далі спадковість (18–20%) і тільки вже потім навколишнє середовище (18–20%) та система охорони здоров'я (7–12%). У другій половині 1990-х рр. експерти ВООЗ дійшли висновку, що 70–90% сучасних захворювань мають екологічну природу. Така зміна структури й характеру захворюваності пояснюється техногенною трансформацією та забрудненням навколишнього середовища.

Підтвердженням є сучасний екологічний стан України, який зумовлений надмірним техногенним навантаженням на природне середовище та оцінюється як критичний. Екологічний стан України чи не найтяжчий у світі. Сьогодні на кожного жителя припадає близько 150 кг токсичних забруднюючих речовин, що викидаються в повітря, та майже 100 кубометрів стічних вод, які скидаються у водойми. Після аварії на Чорнобильській АЕС було оголошено Україну зоною екологічного лиха. Тільки орних земель забруднено радіонуклідами понад 12%. Екологічна та соціально-економічна кризи 1990-х рр. стали могутнім каталізатором погіршення стану здоров'я та життєздатності населення України, посилення несприятливих тенденцій, про гостроту яких свідчать значні масштаби передчасної смертності, небувале скорочення чисельності населення (особливо чоловічого), негативні зрушення

в динаміці й структурі захворюваності, перехід захворювань у хронічну форму, поява нових хвороб та зміна епідеміології класичних хвороб. Аналіз захворюваності населення України свідчить про те, що в найбільш екологічно напружених районах відбулася зміна вікової структури популяції та збільшилися: смертність – в 1,3–1,5 разу, дитяча смертність (1–4 роки) – у 1,3–1,5 разу, захворюваність дихальних шляхів – в 2,5–3 рази, серцево-судинної системи – у 2–2,5 рази. Порівняно з екологічно благополучними районами зростає онкологічна патологія, порушується репродуктивна функція. Починаючи з 1991 р. в Україні кількість померлих перевищує кількість народжених, чисельність населення щорічно зменшується на 0,61% (І. Курило, І. Матасар, А. Нагорна, О. Сердюк, В. Таралло та ін.).

Інформативне значення з погляду впливу факторів середовища на здоров'я має стан захворюваності й смертності дітей. Організм дітей та підлітків знаходиться в процесі росту та розвитку. Саме тому він особливо пластичний і найбільше зазнає впливу різних екологічних факторів. При цьому характерно, що вплив зовнішніх факторів на функціональний стан дитячого організму не обмежується моментом впливу, а відбивається й на подальшому процесі його формування (О. Бердник, В. Казначеев, Г. Сердюковська та ін.).

За даними дослідження НДІ акушерства та гінекології АМН України, 70% дітей народжується з відхиленнями в здоров'ї. Якщо подивитися на цей факт з позицій здоров'я нації, тільки 30% дітей народжуються здоровими, з яких 20% зберігають здоров'я до закінчення загальноосвітньої школи. Найбільш типові відхилення в здоров'ї – порушення розвитку опорно-рухового апарату, органів чуття, нервово-психічні розлади, мозкові дисфункції, комплекси хронічних захворювань тощо. 10 років тому 93% випускників школи були придатними до служби в армії, сьогодні ця цифра становить 65% і кожен п'ятий непридатний через психічний стан. Тенденції подальшого погіршення здоров'я населення України створюють загрозу його деградації та вимирання.

Не менш важливе значення для здоров'я має освітнє середовище як штучний різновид навколишнього середовища. У сучасних умовах значні ризики для здоров'я суб'єктів освіти складають її неприродовідповідність та негативний вплив низки інших освітніх факторів. Це пов'язано з тим, що освіта містить супереч-

ності між інтересами суспільства й особистості, суспільства й біосфери, етносів і етносфери, має неприпустимо низьку ефективність (М. Агаджанян, М. Гончаренко, Г. Зайцев, О. Іонова, І. Поташнюк, О. Савченко, З. Тюмасєва та ін.).

Загалом, стан здоров'я молоді України оцінюється як настільки незадовільний, що знижує рівень національної безпеки країни – як її оборонний потенціал, так і ресурс розвитку суспільства. Використовуючи методологію Л. Гумільова з оцінки фаз етногенезу, можна констатувати, що український суперетнос вступив у період стійкої депопуляції. Медико-екологічні показники в Україні стають найважливішими показниками життєздатності та безпеки нації [148].

Сучасна екологічна криза, показники індивідуального й популяційного здоров'я населення України знаходяться в тісному взаємозв'язку з духовною кризою, девальвацією моральних цінностей.

Отже, сучасні взаємостосунки людини й середовища її існування охоплюють не тільки високі темпи зміни останнього, втрату старих і набуття нових властивостей і тим самим трансформацію умов життєдіяльності людини, але й усвідомлення суспільством необхідності збереження екологічної рівноваги в навколишньому середовищі.

Через глобальну антропогенну дестабілізацію біосфери нагальною є необхідність вироблення нової стратегії ВООЗ щодо здоров'я й навколишнього середовища. 1988 року на Першій конференції міністрів з питань навколишнього середовища та здоров'я у Франкфурті-на-Майні була прийнята Європейська хартія про навколишнє середовище та охорону здоров'я, у якій сформульовано права та обов'язки людини й суспільства, а також основні засади суспільної політики.

Ідеї Хартії набули розвитку на конференції ООН з питань навколишнього середовища в Ріо-де-Жанейро в 1992 році, де проблема збереження життя та здоров'я людини в умовах погіршення екологічної ситуації оголошена єдиною глобальною проблемою, яка стоятиме на порядку денному перед людством у ХХІ столітті. Прийнята на конференції декларація містить низку основоположних принципів, які відображають збереження й примноження здоров'я населення як умови сталого розвитку держав: “У центрі роботи із забезпечення сталого розвитку стоїть людина. Вона має право на здорове та продуктивне життя в гармонії з природою” [229].

Сталий розвиток суспільства передбачає таку організацію господарської діяльності людини, яка не порушує біосферних процесів та не впливає на їхню функціональну стійкість, має збалансований і невиснажливий характер природокористування, забезпечує збереження, відновлення та розвиток здоров'я людини.

Радою Програми ООН з питань навколишнього середовища (ЮНЕП) було прийняте рішення збільшити кількість наукових досліджень природних та штучно створених людиною екосистем з метою поглиблення знань, необхідних для проведення комплексних заходів зі збереження ресурсів біосфери та можливого вилучення зовнішніх факторів, що становлять загрозу здоров'ю людини [109].

Забезпечення екологічно сприятливих характеристик середовища в широкому розумінні цього слова має, безперечно, містити різнопланові збалансовані політичні, економічні, правові, технологічні та інші рішення. Проте нині настав той час, коли необхідно усвідомити, що збереження здоров'я та середовища існування людства залежить не стільки від прийняття тих чи інших практичних рішень, скільки може бути лише результатом зміни стратегії поведінки людини в біосфері на основі духовної еволюції шляхом пізнання біопсихосоціального та космопланетарного феномена людини [54; 55; 118].

Універсальний характер ідей сталого розвитку і наявність міжнародних угод стали основою розвитку інноваційного типу освіти – освіти для сталого розвитку. Її концепція передбачає перехід до такої моделі освіти, в основі якої повинні лежати широкі міждисциплінарні знання, що базуються на комплексному підході до розвитку людини, суспільства, економіки та навколишнього середовища. На відміну від традиційної освіти для сталого розвитку спрямована на зміну економічних моделей споживацького ставлення до природних ресурсів, трансформацію особистих пріоритетів і ціннісних орієнтацій. В основу освіти для сталого розвитку покладені принципи науковості, неперервності, наскрізності, систематичності, інтегрованості. Вона може бути диференційованою та різноплановою, має культурологічну, гуманістичну спрямованість; розглядає здоров'я людини як найвищу цінність, інтегрований показник якості навколишнього середовища та соціально-трудова потенціал нації; посідає чільне місце в процесах ноосферогенезу [42; 192].

Перед системою освіти для сталого розвитку стоїть завдання

забезпечити розвиток здорової особистості з настановами на підтримання й розвиток власного здоров'я та підтримання в здоровому стані середовища свого існування. Освіта в цьому контексті набуває характеру керованої випереджаючої системи, яка передбачає потреби майбутнього суспільства.

Модель випереджаючої освіти подібна ідеям створення ноосфери, оскільки передбачає не відставання свідомості від буття, освіти від життя, а їх випередження й на цій основі – спрямовану раціональну побудову майбутнього.

Освіта як процес і результат засвоєння людиною систематизованих знань, умінь і досвіду при орієнтації на модель сталого розвитку набуває дві глобальні функції – гуманістичну, сутність якої полягає в орієнтації освітнього процесу на виживання й розвиток людства, та екологічну, що акцентує увагу на забезпеченні сприятливих екологічних умов для життя, коеволюційного розвитку біосфери та суспільства.

Унаслідок цього центр уваги сучасного суспільства фокусується навколо особистості майбутнього вчителя, його культури, професіоналізму, а знання й уміння, якими він володіє, перетворюються з самоцілі навчання на засіб його професійного розвитку.

Здоров'я людини та середовище її існування невіддільні у своїх виявленнях, оскільки благополуччя людини обумовлене фізичною, соціальною і духовною адаптацією до тих природно-соціальних умов, у яких вона змушена жити. Немає сенсу говорити про здорову людину в нездоровому середовищі існування. Тому очевидним фактом і логічним висновком є те, що екологічна освіта має здійснюватися в нерозривному, інтегрованому зв'язку з валеологічною.

Підготовка вчителя, здатного до ефективної реалізації ідей сталого розвитку, пов'язана, на нашу думку, з формуванням еколого-валеологічної культури як важливого складника його загальної і професійно-педагогічної культури. Це обумовлено загальними тенденціями реформування системи освіти в напрямі її орієнтування на культурологічні та гуманістичні ідеї, утвердження людини як найвищої соціальної цінності, створення можливостей для її повної самореалізації, максимального задоволення різноманітних потреб на фоні зміни економічних моделей споживання природних ресурсів, забезпечення її здоров'я в збалансованій взаємодії з природними та соціальними системами. Еколого-валеологічна культура майбутнього вчителя – основа його свідомої

екологобезпечної та здоров'язберігаючої поведінки в навколишньому середовищі, ціннісного ставлення до власного здоров'я та навколишнього середовища, розуміння їх взаємозалежності й взаємообумовленості, еколого-валеологічної освіти та виховання підростаючого покоління.

Формування еколого-валеологічної культури майбутнього вчителя можна розглядати як гуманітарно-освітню стратегію подолання сучасної екологічної кризи та оптимізації медико-екологічної ситуації. Від рівня сформованості еколого-валеологічної культури майбутнього вчителя залежить рівень соціально-природної адаптації його вихованців, підтримання високої якості навколишнього середовища, здоров'я генофонду нації, успішність переходу суспільства до ноосферного розвитку.

Актуальність досліджуваної проблеми підсилюється наявним незадовільним станом сформованості еколого-валеологічної культури майбутнього вчителя, що підтверджується аналізом теоретичної і практичної підготовки педагогічних кадрів, а також результатами проведених опитувань студентів старших курсів та магістрів. Переважна більшість (67,3%) респондентів володіла еколого-валеологічними знаннями фрагментарного характеру, характеризувалася несформованістю еколого-валеологічних умінь, відсутністю прагнення до оволодіння еколого-валеологічною культурою, неусвідомленістю її значущості для майбутньої професійної діяльності та наявністю незначного досвіду діяльності, спрямованої на збереження власного здоров'я та поліпшення екологічного стану навколишнього середовища.

Отже, практика вищої педагогічної школи вимагає розв'язання проблеми формування еколого-валеологічної культури майбутнього вчителя як необхідної умови реалізації ідей сталого розвитку суспільства.

Слід також зазначити, що через посилення негативного впливу на здоров'я людини різних екологічних факторів науковці поступово розпочали розробляти певні питання, що складають фундамент формування еколого-валеологічної культури. На цих заходах була виконана низка досліджень у таких основних напрямках: *філософському* – формування уявлення про біопсихосоціальний феномен людини і здоров'я як один з його вимірів (В. Волков, В. Казначеев, Ю. Полікарпов, Є. Спірін та ін.); *біолого-екологічному* – вироблення цілісного підходу до формування здоров'я людини з урахуванням її зв'язків з навколишнім середовищем

(Г. Апанасенко, М. Гончаренко, Л. Попова, А. Сердюк та ін.); вивчення біоенергоінформаційної структурної організації людини (А. Акімов, А. Василчук, В. Волченко, М. Гончаренко, В. Казначеев, Г. Шипов та ін.); *медичному* – санітарно-гігієнічна просвіта (В. Бардов, Л. Гербільський, Г. Голобородько, І. Даценко, Ю. Пивоваров, Л. Трушкіна та ін.), забезпечення основ безпеки життєдіяльності людини (П. Атаманчук, С. Величко, Н. Герман, С. Джигирей, Є. Желібо, О. Зацарний, І. Пістун та ін.); обґрунтування здоров'язберігаючої післячорнобильської поведінки (Л. Асламова, Д. Долинський, В. Гончаренко, Д. Гродзінський, Л. Ільїн, І. Літяга, Г. Мегалінська та ін.); формування культури екологобезпечного харчування (М. Гончаренко, В. Корзун, О. Микитюк, М. Пересічний, В. Смоляр, Е. Солошенко, Л. Щелкунов та ін.); розроблення методик онкоекологічної просвітницької роботи (М. Блохін, О. Ільницький, М. Напалков та ін.); *психолого-педагогічному* – обґрунтування форм і методів екологічної освіти, які розглядають здоров'я людини і навколишнього середовища в нерозривному взаємозв'язку (Н. Абрамова, Л. Білик, Б. Величковський, М. Віленський, Л. Гербільський, Г. Голобородько, В. Горашук, М. Гончаренко, О. Гречішкіна, Р. Денисенко, Ю. Жданова, І. Зверев, К. Кушніна, Б. Кваша, Л. Лук'янова, О. М'ягченко, Д. Натарова, В. Осипова, Л. Пономарьова, О. Плахотнік, І. Суравегіна, З. Тюмасева, С. Шмалей, Н. Щелчкова та ін.); дослідження педагогічних аспектів створення здоров'язберігаючого освітнього середовища (В. Беспалько, Г. Зайцев, О. Іонова, В. Лозова, О. Лукашенко, О. Омельченко, О. Савченко, С. Салімова, Т. Старикова та ін.).

Водночас у педагогічній науці процес формування еколого-валеологічної культури майбутнього вчителя не став предметом спеціального дослідження. Це зумовлює необхідність розв'язання низки існуючих суперечностей стосовно досліджуваної проблеми:

1) на концептуальному рівні освітньої діяльності:

- між соціальними вимогами щодо спрямування навчально-виховного процесу у вищому педагогічному навчальному закладі на забезпечення готовності майбутнього вчителя здійснювати еколого-валеологічну діяльність та відсутністю цілісної концепції підготовки до неї;
- між сучасним усвідомленням діалектичної єдності екологічної та валеологічної культури, необхідності їх формування в невіддільному взаємозв'язку та домінуючою в методології і

теорії освіти моноспрямованою парадигмою формування екологічної та валеологічної культури як окремих, незалежних складників професійно-педагогічної культури;

- між досить високим рівнем розробленості загальної теорії професійно-педагогічної культури майбутнього вчителя і недостатнім методолого-теоретичним обґрунтуванням еколого-валеологічної культури як її складника;

2) на рівні визначення цілей підготовки вчителя:

- між нагальною потребою суспільства в якісній підготовці майбутніх учителів та незадовільним станом сформованості еколого-валеологічної культури випускників вищих педагогічних навчальних закладів;

3) на рівні змісту технологій підготовки майбутнього вчителя:

- між безальтернативним предметоцентричним підходом до змісту, що обмежує підготовку майбутнього вчителя на функціональному рівні, і переходом до цілісних поліпредметних структур, що містять еколого-валеологічну компоненту та здатні забезпечити не тільки когнітивні, але й мотиваційно-ціннісні й соціально-поведінкові складники змісту;
- між необхідністю цілеспрямованого формування еколого-валеологічної культури майбутнього вчителя та відсутністю необхідних для цього технологій, у процесі яких формується еколого-валеологічна культура.

Проте аналіз досвіду практичної підготовки педагогічних кадрів, теоретичних педагогічних досліджень свідчить про те, що, незважаючи на зростаючий інтерес до проблеми формування еколого-валеологічної культури, у вищих педагогічних навчальних закладах питання формування екологічної й валеологічної культури студентів розглядаються окремо і мало уваги приділяється взаємозв'язку між ними. Теоретико-методологічні аспекти взаємоумовленості екологічного й валеологічного світогляду вчителя в системі його професійної підготовки залишаються недостатньо дослідженими. Це виявляється у відсутності єдиного розуміння сутності еколого-валеологічної культури як психолого-педагогічного феномена, теоретично обґрунтованої науково-методичної моделі та педагогічної технології її формування в процесі підготовки майбутнього вчителя.

У зв'язку з теоретичною та практичною значущістю зазначених суперечностей і необхідністю їх вирішення сформульована

проблема дослідження, яка полягає в пошуку теоретико-методичних основ цілісного процесу формування еколого-валеологічної культури майбутнього вчителя.

Отже, актуальність, соціально-педагогічне значення досліджуваної проблеми, її недостатня теоретична й методична розробленість, потреби виховної практики й зумовили підготовку та випуск у світ цієї монографії. У ній розглядаються історико-філософські та історико-педагогічні джерела еколого-валеологічної культури як соціального, особистісного та педагогічного феномена, досліджені її теоретико-методологічні основи, розкрита сутність і структура, обґрунтовані науково-методична модель і технологічне забезпечення процесу її формування в умовах вищого педагогічного навчального закладу.

Монографія стане в пригоді студентам, аспірантам та викладачам вищих педагогічних навчальних закладів, учителям шкіл різного типу та широкому колу читачів, які цікавляться сучасними питаннями виховання й освіти.

Автор висловлює особливу вдячність доктору педагогічних наук, професору О. Іоновій і доктору педагогічних наук, професору, члену-кореспонденту АПН України В. Лозовій за цінні поради й постійну допомогу, неперервний науковий діалог у творчій атмосфері Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди та рецензентам – доктору педагогічних наук, професору О. Плахотник, доктору педагогічних наук, професору С. Єрмакову, доктору філософських наук, професору М. Култаєвій за конструктивні зауваження і доброзичливу критику пропонованої монографії.

Щира подяка за багаторічну творчу співпрацю та підтримку доктору педагогічних наук, професору О. Микитюку, доктору біологічних наук, професору О. Злотіну, доктору біологічних наук, професору Л. Харченко, доктору сільськогосподарських наук, професору І. Іонову, доктору педагогічних наук, професору С. Золотухиній, доктору біологічних наук, доктору педагогічних наук, професору В. Гриньовій, професору М. Гончаренко, доктору медичних наук, професору Е. Солошенко, кандидату філософських наук, доценту С. Цаліну, кандидату біологічних наук, доценту Ю. Максимовій, моїй шкільній вчительці біології К. Курпіль та колегам з природничого факультету Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Особлива подяка за допомогу у виданні монографії директору ВТД “Університетська книга” Р. Кочубею.

Методологічні основи формування еколого-валеологічної культури майбутнього вчителя

1.1. Природничо-наукові уявлення про взаємозалежність людини і навколишнього середовища як основа збереження її здоров'я в сучасних екологічних умовах

Наукове обґрунтування еколого-валеологічної культури неможливе без розуміння природи людини та пізнання механізмів, які зумовлюють підтримання динамічної рівноваги її організму з навколишнім середовищем, забезпечують високий рівень здоров'я.

Для теоретико-методологічного обґрунтування еколого-валеологічної культури важливе значення мають досягнення в галузі екології людини [6; 8; 122; 123; 174; 175; 184; 269; 281; 324; 400; 403; 405 та ін.], екологічної фізіології людини [4; 384 та ін.], гігієни [18; 153; 354 та ін.], медицини праці [239 та ін.], медичної екології [105; 220; 259 та ін.] та медичної валеології [11; 128]. Із позицій холистичного підходу до організації людини цими науками розробляються методи діагностики та прогнозування здоров'я, інтегровані шляхи оздоровлення людини в умовах погіршення екологічного стану навколишнього середовища.

Природничо-науковими джерелами формування еколого-валеологічної культури є уявлення про людину як біопсихосоціальний феномен; поняття триєдності організації людини (духовна, психічна й фізична складові); співвідношення біологічного та соціального в людині; визнання індивідуальності та цілісності людини; розуміння здоров'я людини та детермінуючого значення природних і антропогенних факторів у його забезпеченні [50; 53].

Феномен людини і пов'язаний з ним комплекс масштабних, соціоприродних вимірів, властивостей і характеристик в різний час досліджувало багато вчених (М. Амосов, Б. Ананьєв, Ю. Волков, М. Дубінін, Ю. Железнов, В. Казначеев, Ю. Куражковський, К. Любутін, В. Малютін, Б. Мещеряков, І. Мечников, В. Полікарпов, І. Пригожин, В. Сержантов, П. Сімонов, І. Фролов, І. Хомич та ін.). Спираючись на вільні від догм філософсько-методологічні уявлення, на результати комплексних досліджень в галузі соціальної екології, екології людини, космічної антропоєкології, В. Казначеев і С. Спірін зробили спробу дати йому наукове визначення [213]. З цією метою вони використали той постулат, що феномен людини слід вивчати як соціоприродну цілісність в єдності його соціальних і природних властивостей. Слід зауважити, що такий підхід впливає з уявлень про цілісний і взаємопов'язаний соціоприродний світ і про саму людину як центральну, найбільш важливу в ціннісному плані ланку цього світу. Людина – біопсихосоціальна істота, унікальність якої пов'язана, перш за все, з особливостями розвитку психіки. Людина – єдиний на Землі носій Розуму.

Характеризуючи взаємозв'язки біосфери, моноліту живої речовини та людства, В. Вернадський наголошував на вбудованості людини, її соціально-історичного буття в космопланетарну організованість життя в цілому. Біосфера – необхідне середовище існування людини, а її біогеохімічна енергія – живий організм кожного індивіда. Перетворення біосфери в ноосферу (сферу розуму), де людина стає найважливішим фактором природного розвитку, означає одночасно перетворення самої людини на істоту екологічну, біопсихосоціальну, розумну космічну силу.

В. Вернадський зазначав, що людина, як і все живе, може мислити й діяти в планетарному аспекті тільки в біосфері, з якою вона нерозривно, закономірно пов'язана і відійти від якої не може. Забезпечення існування людини – функція біосфери. Людина несе її скрізь із собою, а також неминуче, закономірно і безперервно змінює. Людство як жива речовина нерозривно пов'язане з матеріально-енергетичними процесами, які визначаються геологічною оболонкою Землі та її біосферою. Воно не може бути фізично від неї незалежним ні на одну хвилину [95, с. 84].

Природничо-наукове узагальнення В. Вернадського про біосферу та ноосферу максимально радикалізує тезу про антропологічну домінанту як одну з характеристик космопланетарного

феномена людини. Він вказує не тільки на перевагу положення людини в космосі, але й про її відповідальність перед нащадками та перед живим світом планети. У сучасних екологічних умовах стає очевидним, що людство як розумна форма життя має взяти відповідальність за подальшу прогресивну еволюцію біосфери, перетворення її в ноосферу, забезпечити гарантії збереження й розвитку здоров'я та соціально-психічних можливостей майбутніх людських популяцій.

З позицій системного підходу структурну організацію людини, її цілісність можна зобразити у вигляді піраміди (піраміда Маслоу). В її основі знаходиться фізичне тіло, психічна складова (інтелектуально-емоційна сфера) – середня частина піраміди і духовна складова – вершина піраміди. Піраміда має свої принципи і закони організації. Ця організація ієрархічна, і керуючим її елементом є вершина [11].

Просторовим аспектом функціонування фізичної складової є обмін із зовнішнім середовищем. Форми такого обміну – харчування, дихання, біоенергообмін. Просторовим аспектом функціонування психічної підсистеми є психообмін. Сюди належить вплив людського оточення на рівні мікрогрупи, колективу, суспільства. Зовнішній вияв духовної підсистеми – це духовні закони, закони моралі, загальнолюдські цінності.

Взаємовідношення між елементами всередині піраміди підпорядковуються законам гармонії, що забезпечує її динамічну стійкість і можливості розвитку. Кожний з трьох рівнів системи “Людина” розглядається як підсистема, організована за тим самим принципом, що й ціла система. У підсистемах першого ряду виділяють підсистеми другого ряду і т.д. Підсистеми всіх рядів функціонують у порівняно автономних режимах, але за умови дотримання принципів взаємозв'язку і підпорядкування нижчого рівня вищому. Тому на будь-які впливи людина реагує як єдине ціле.

Проблему співвідношення біологічного та соціального в людині діалектичний матеріалізм дозволяє розглядати з позиції загальнофілософського уявлення про єдність матеріального світу та якісної своєрідності різних його рівнів і проявів. Відкриття універсального характеру між якісно різними формами матерії обґрунтувало, з одного боку, неминучість підпорядкування різних сфер буття загальним закономірностям, а з іншого – затвердило дію специфічних законів для кожного рівня структурної організації матерії.

Наукове видання

Бойчук Юрій Дмитрович

**Еколого-валеологічна культура майбутнього вчителя:
теоретико-методичні аспекти**

Монографія

Головний редактор В.І. Кочубей
Технічний редактор І.Ф. Артюшенко
Дизайн обкладинки і макет В.Б. Гайдабрус
Комп'ютерна верстка О.І. Молодецька, А.О. Литвиненко

Підписано до друку 04.11.2008.
Формат 60x84 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура Скулбук.
Друк ризограф. Ум. друк. арк. 20,7. Обл.-вид. арк. 18,3.
Тираж 300 прим. Замовлення № 36.

Відділ реалізації
Тел./факс: (0542) 78-83-57, 78-66-12
E-mail: info@book.sumy.ua

ТОВ "ВТД "Університетська книга"
40030, м. Суми, вул. Кірова, 27, 5-й пов.
E-mail: publish@book.sumy.ua
www.book.sumy.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 489 від 18.06.2001

Віддруковано на обладнанні ВТД "Університетська книга"
вул. Кірова, 25, м. Суми, 40030, Україна
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 489 від 18.06.2001